

Kamila Gieba
Małgorzata Mikołajczak

Zielonogórska Pracownia Badań nad Literaturą Regionalną (2010-2019): działalność, kierunki badawcze, dokonania

Zielonogórska Pracownia Badań nad Literaturą Regionalną powstała jako jedna z pierwszych tego typu jednostek, działających na polskich uczelniach¹. Powołano ją 27 stycznia 2010 roku na mocy uchwały Senatu Uniwersytetu Zielonogórskiego i osadzono w strukturze Instytutu Filologii Polskiej UZ przy Zakładzie Teorii i Antropologii Literatury (do roku 2008 funkcjonującego jako Zakład Teorii Literatury).

Prowadzenia Pracowni podjęła się kierowniczka Zakładu, Małgorzata Mikołajczak, która już wcześniej, współpracując z regionalnymi wydawnictwami oraz instytucjami kulturalnymi i naukowo-kulturalnymi, zajmowała się literaturą lubuską² i kontynuowała badania regionalistyczne, które na zielonogórskiej uczelni zapoczątkował prof. Czesław P. Dutka³. Oprócz niej w skład jednostki weszli doktoranci przygotowujący dysertacje poświęcone tej twórczości: Kamila Gieba, Katarzyna Krysińska, Janusz Łastowiecki, Katarzyna Meller, Marika Sobczak oraz Mirosława Szott. Działalnością Pracowni objęci zostali również studenci studiów licencjackich i magisterskich, piszący prace dyplomowe na temat literatury lubuskiej.

Na powstanie nowej jednostki badawczej na Uniwersytecie Zielonogórskim złożyło się kilka czynników. Pierwszym i najważniejszym była potrzeba zajęcia się bogatym dorobkiem literackim regionu, który nie był dotąd przedmiotem pogłębionej refleksji (twórczość lubuska, traktowana *en bloc* czy też w odniesieniu do poszczególnych, mieszkających na Ziemi Lubuskiej autorów, była jedną z najślabiej opisanych

1 Działalność pracowni wpisuje się w tendencję obserwowaną na polskich uczelniach, na których w ostatnim czasie powstały takie m.in. jednostki, jak Zakład Antropologii Kultury i Badań Kaszubsko-Pomorskich Akademii Pomorskiej w Słupsku (2008); Zespół Badań Regionalnych Uniwersytetu w Białymstoku (2014); Śląska Pracownia Regionalistyczna Uniwersytetu Wrocławskiego (2014); Pracownia Badań nad Literaturą i Czasopiśmiennictwem Pogranicza Akademii Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp. (2011).

2 Por. *Wywiedzione z losu. Księga jubileuszowa Michała Kaziowa*, red. M. Mikołajczak, Zielona Góra 2000; *Mieszkam w wierszu. Antologia poezji lubuskiej*, red. M. Mikołajczak, B. Mirkiewicz, Zielona Góra 2001; *Od słowa do słowa. Antologia poezji lubuskiej*, red. M. Mikołajczak, Zielona Góra 2006. Por. także rozprawy, szkice i teksty krytyczne dotyczące literatury lubuskiej, publikowane na łamach wrocławskiej „Odry”, lubelskiego „Akcentu”, gorzowskiego „Pegaza” oraz zielonogórskiego „Pro Libris”, zebrane w książce: M. Mikołajczak, *Zbliżenia. Studia i szkice poświęcone literaturze lubuskiej*, Zielona Góra 2011.

3 Por. C.P. Dutka, *Słowo peryferyjne. Eseje i szkice literackie*, Zielona Góra 1999.

literatur regionalnych). Taką potrzebę od dłuższego czasu zgłaszało m.in. środowisko lokalnych pisarzy. Jesienią 2009 roku w gabinecie ówczesnego dyrektora Instytutu Filologii Polskiej, dr. hab. prof. UZ Leszka Jazownika odbyło się spotkanie, w którym uczestniczyli przedstawiciele zielonogórskiego oddziału Związku Literatów Polskich – Eugeniusz Kurzawa, Alfred Siatecki, Janusz Koniusz i Henryk Szyłkin oraz reprezentujący Instytut Filologii Polskiej Leszek Jazownik i Małgorzata Mikołajczak, to wówczas zapadła decyzja o założeniu Pracowni Badań nad Literaturą Regionalną. Drugim równie ważnym powodem była, obserwowana w świecie od drugiej połowy lat 80. XX wieku, koniunktura na regionalizm, która przejawiała się m.in. wzmożonym zainteresowaniem lokalną twórczością. Na fali tego zainteresowania pojawiły się nowe koncepcje badawcze, które do Polski dotarły wraz z tzw. zwrotem kulturowym, kulturową teorią literatury⁴ i uprawianymi w jej obrębie badaniami geopoetyckimi.

Zapowiedzią kierunku rozwojowego nowo powołanej jednostki stał się artykuł Mikołajczak pt. *Tropy topografii. Związki między literaturą a miejscem w twórczości lubuskiej*⁵, ogłoszony w 2010 roku na łamach „Ruchu Literackiego”. Zawarte tam rozważania na temat literatury regionalnej wskazywały konieczność zmiany dotychczasowej perspektywy badawczej – historycznoliterackiej, wartościującej, często uwikłanej w lokalne zobowiązania. Autorka postulowała, by pisząc o tej twórczości, odejść od myślenia w kategoriach estetycznych i sięgnąć do nowych orientacji badawczych, które wyłoniły się w rezultacie tzw. zwrotu topograficznego, w pierwszym rzędzie do geopoetyki. Zwracała przy tym uwagę – powołując się na ustalenia Elżbiety Rybickiej⁶, promotorki geopoetyki w polskich badaniach literackich – że nowemu podejściu sprzyja, obserwowane od pewnego czasu, „przebudzenie etniczne”, „powrót do korzeni” i pragnienie „zakotwiczenia w małej, lokalnej ojczyźnie”.

W tym samym roku na łamach czasopisma „Pro Libris” badaczka opublikowała artykuł popularnonaukowy pt. *Biała plama? Twórczość lubuska w perspektywie nowego regionalizmu*⁷, który dowodził, że tytułowe określenie („biała plama”), odnośzone po wojnie do Ziemi Lubuskiej, dawno się zdezaktualizowało. Mimo że tutejsze

4 Por. *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006, s. 471-490. Kolejny, drugi tom *Kulturowej teorii literatury* wyszedł sześć lat później: *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012, s. 311-343.

5 M. Mikołajczak, *Tropy topografii. Związki między literaturą a miejscem w twórczości lubuskiej*, „Ruch Literacki” 2010, nr 1, s. 93-106.

6 Por. E. Rybicka, *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)*, [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006, s. 471-490; E. Rybicka, *Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca. Zwrot topograficzny w badaniach literackich*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.

7 M. Mikołajczak, *Biała plama? Twórczość lubuska w perspektywie nowego regionalizmu*, „Pro Libris” 2010, nr 2/3, s. 63-71.

środowisko literackie zaczęło się kształtować stosunkowo późno, bo dopiero od drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku, to od tego czasu pojawiły się liczne grupy artystyczne i pisma kulturalno-literackie, działały też kolejne pokolenia lubuskich pisarzy, a uprawiana przez nich twórczość zaowocowała wieloma ważnymi tekstami. „W tyglu tradycji, czerpanych z dziejów piastowskich, niemieckich oraz powojennych polskich, w splocie różnych pamięci [literatura lubuska – M.M. i K.G.] objawia się [...] niczym barwny i wielogłosowy palimpsest”⁸ – pisała autorka. Przekonywała również, że bogaty literacki dorobek regionu domaga się dziś retrospektywnego oglądu i że najbardziej obiecującą perspektywę takiego oglądu oferuje nowy regionalizm – kierunek badawczy, który umożliwi interpretację literatury regionu z uwzględnieniem nie tylko parametrów przestrzennych, ale również kulturowych, historycznych, politycznych. Badania noworegionalne zwracają uwagę na doświadczeniowe, tożsamościowe i performatywne aspekty narracji o regionie i podkreślają znaczenie narracji regionalnych w literaturze ogólnonarodowej, a ich ustalenia czerpią z koncepcji wypracowanych przez geopoetykę, etnopoetykę, politykę miejsca i politykę pamięci, *urban studies*, studia postzależnościowe. Inspiracji metodologicznych dostarczają tu również dyskursy mniejszościowe, w tym krytyka postkolonialna i badania prowadzone w obrębie sąsiednich dyscyplin: socjologii, antropologii, kulturoznawstwa, historii.

Kluczową rolę w rozwoju nowego regionalizmu na gruncie polskim odegrały prace wspomnianej Elżbiety Rybickiej⁹, one też stały się podstawowym zapleczem teoretycznym badań prowadzonych pod egidą Pracowni.

Projekty realizowane przez zespół koncentrowały się na literaturze lubuskiej, jednak z uwzględnieniem aspektu komparatystycznego, pozwalającego lokować tę twórczość na tle piśmiennictwa innych regionów. Ze względu na charakter Ziemi Lubuskiej w naukowej refleksji ważne miejsce zajęły literackie reprezentacje migracji, przesiedleń, granicy i tożsamości pogranicznych. Istotne okazały się też kwestie relacji między polityką historyczną a literaturą lubuską, która w dobie PRL-u stanowiła jedno z narzędzi tworzenia regionalnej mitologii. W kręgu problemów, rozpatrywanych

8 *Ibidem*, s. 71.

9 Por. E. Rybicka, *Od poetyki przestrzeni...*; E. Rybicka, *Ponowoczesny regionalizm i badania komparatystyczne*, „Rocznik Komparatystyczny” 2011, nr 2, s. 141-164; *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków 2014; *Czy możliwa jest „polifonia pamięci” w literackich badaniach regionalnych? Na przykładzie pogranicza polsko-niemieckiego*, [w:] *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Kraków 2013, s. 195-207; *Relacje centro-peryferijne a polityka konstruowania tożsamości regionalnej*, [w:] *Centra – peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, red. W. Browarny, D. Lisiek-Gębal, E. Rybicka, Kraków 2015; *Krajobraz kulturowy. Między ideologiami a działaniami*, [w:] *Więcej niż obraz*, red. E. Wilk, A. Nacher, M. Zdrodowska, E. Twardoch, M. Gulik, Gdańsk 2015; *Transgraniczność w kulturze a tożsamości regionalne*, [w:] *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016.

przez członków Pracowni, znalazły się także zagadnienia związane z krajobrazem kulturowym, geografią życia literackiego oraz relacją pisarzy z przestrzenią regionu (m.in. biografie pograniczne i transgraniczne, auto/bio/geografie).

Zainteresowania badawcze poszczególnych pracowników kształtowały się następująco: Kamila Gieba zajęła się narracją założycielską Ziemi Lubuskiej; Katarzyna Krysińska skupiła się na relacji poezji lubuskiej wobec *sacrum*; Janusz Łastowiecki podjął badania nad lubuskim słuchowiskiem radiowym; Katarzyna Meller nad krajobrazem kulturowym regionu, Marika Sobczak nad pamiętnikami i literaturą łemkowską, Mirosława Szott nad sposobami deskrypcji miejsca w poezji lubuskiej, Małgorzata Mikołajczak skoncentrowała się na literackich aspektach polityki miejsca. Wyniki badań były publikowane w ogólnopolskich czasopismach naukowych i w naukowych monografiach autorskich i wieloautorskich. Łącznie oprócz kilkudziesięciu studiów, szkiców i recenzji na dorobek naukowy Pracowni składa się 8 książek autorskich, w tym dwie opublikowane dysertacje¹⁰, 5 monografii wieloautorskich¹¹, 5 rozpraw doktorskich¹² i 15 prac magisterskich¹³.

10 Por. K. Gieba, *Lubuska literatura osadnicza jako narracja założycielska regionu*, Kraków 2017; M. Mikołajczak, *Zbliżenia. Studia i szkice poświęcone literaturze lubuskiej*, Zielona Góra 2011; M. Mikołajczak, *Ramiona Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce*, Kraków 2021; M. Szott, *Czytanie miejsca. Poezja lubuska w perspektywie geopoetyki*, Zielona Góra 2021; M. Ruszczynska, *Pogranicze. Studia i szkice literackie*, Zielona Góra 2015; S. Iwasów, *Reprezentacje Europy w prozie polskiej XXI wieku*, Zielona Góra 2014; A.K. Wańkiewicz, *Lubuskie środowisko literackie. Szkice z lat 1963-2012*, Zielona Góra 2014.

11 Por. *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii*, red. M. Mikołajczak, współtłudział: K. Gieba, M. Sobczak, Zielona Góra 2013; *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektywy*, red. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Kraków 2013; *Geografia wyobrażona regionu: literackie figury przestrzeni*, red. D. Kalinowski, M. Mikołajczak, A. Kuik-Kalinowska, Kraków 2014; *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016; Marta Bąkiewicz, *Lubuski palimpsest*, t. 6. *W kręgu kultury, historii i literatury polsko-niemieckiego pogranicza* (2017).

12 Por. K. Gieba, *Lubuska literatura osadnicza z lat 1945-1989 na tle pisarstwa założycielskiego tzw. Ziem Odzyskanych* (2017); K. Krysińska, *Poezja lubuska wobec „sacrum”* (2018); J. Łastowiecki, *Specyfika odbioru słuchowiska radiowego (na przykładzie polskich realizacji gatunku)* (2018); M. Szott, *Czytanie miejsca. Poezja lubuska w perspektywie geopoetyki* (2018); K. Meller *Krajobraz kulturowy Zielonej Góry w twórczości wybranych pisarzy lubuskich po roku 1989* (2019).

13 Por. M. Front, *Przestrzeń kulturowa w poezji Janusza Koniusza*; M. Kalinowska, *Przestrzeń magiczna jako element świata przedstawionego w zbiorze legend zatytułowanych „Złota dzida Bolesława”*; K. Gieba, *Rola zbioru podań, legend i baśni Ziemi Lubuskiej „Złota dzida Bolesława” w kształtowaniu tożsamości regionu*; J. Łastowiecki, *Zjawisko heterotopii w lubuskim słuchowisku i reportażu*; K. Maciejewska, *Powroty do dzieciństwa w twórczości lubuskich poetów (na przykładzie utworów Czesława Sobkowiaka, Janusza Werstlera i Wojciecha Śmigiełskiego)*; D. Modrzyk, *Powojenne oswajanie nowej i obcej przestrzeni (na przykładzie wspomnień osadników przybyłych na Ziemię Lubuską)*; A. Nowicka, *Związki człowieka z ziemią na tle przemian pokoleniowych w literaturze lubuskiej*; M. Sobczak, *„Czy bajką było to, czy prawdą”. Legenda literacka Bronisławy Wajspapuszki*; J. Szumalo, *Człowiek i miejsce w powojennych reportażach lubuskich*; M. Chodnicka, *Obraz powojennego osadnictwa na Ziemi Lubuskiej w prozie Zygmunta Trziszki i pamiętnikach osadników (wybrane przykłady)*; M. Kallaur, *Twórczość Kazimierza Furmana (zarys monograficzny)*; M. Pyrek,

Naukową wizytówką Pracowni stała się seria „Historia Literatury Pogranicza”, umowiona w Oficynie Wydawniczej Uniwersytetu Zielonogórskiego. Projekt wydawniczy zainicjowała monografia pt. *Zbliżenia. Studia i szkice poświęcone literaturze lubuskiej* autorstwa Małgorzaty Mikołajczak opublikowana w roku 2011; w latach kolejnych w obrębie serii ukazało się łącznie siedem tomów, których autorami byli zarówno pracownicy zielonogórskiej uczelni, jak i badacze z zewnątrz. „Historia Literatury Pogranicza” okazała się atrakcyjną ofertą dla literaturoznawców z innych ośrodków, swoje prace opublikowali w niej Sławomir Iwasiów z Uniwersytetu Szczecińskiego (*S. Iwasiów, Reprezentacje Europy w prozie polskiej XXI wieku*, 2013) i Marta Bąkiewicz (*Lubuski palimpsest. W kręgu kultury, historii i literatury polsko-niemieckiego pogranicza*, 2017) z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jedną z autorek serii została zielonogórska badaczka, zajmująca się m.in. XIX-wiecznym regionalizmem, Marta Ruszczyńska (*Pogranicze. Studia i szkice literackie*, 2015). W serii ukazał się też tom pokonferencyjny pt. *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii* (red. M. Mikołajczak, współudział: K. Gieba, M. Sobczak, Zielona Góra 2013), tom zbierający „lubuskie” prace Andrzeja Krzysztofa Waśkiewicza (*Lubuskie środowisko literackie. Szkice z lata 1963-2012*, 2014) i dysertacja Mirosławy Szott (*Czytanie miejsca. Poezja lubuska w perspektywie geopoetyki*, 2021).

Członkowie Pracowni uzyskali trzy granty na badania regionalistyczne – dwa z Narodowego Centrum Nauki, jeden z Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Projekty badawcze finansowane przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie to „Regionalizm w badaniach literackich: tradycje i nowe orientacje” (DEC-2013/09/B/HS2/01132) oraz „Literatura lubuska jako narracja założycielska regionu” (DEC – 2015/17/N/HS2/03214). Pierwszym grantem kierowała Małgorzata Mikołajczak, a wykonawczyniami w granie były m.in. Kamila Gieba i Mirosława Szott. Kierowniczką drugiego grantu została Kamila Gieba. Grant Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, którego kierowniczką była Mikołajczak, dotyczył realizacji konferencji *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Rekonesans i zarys perspektyw badawczych* (projekt nr 00149/2012/LR). Członkini Pracowni, Kamila Gieba i Małgorzata Mikołajczak, były ponadto wykonawczyniami w granie „Kulturowo-historyczny krajobraz Środkowego Nadodrza” przyznanym przez Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki, którego kierownikiem była Marta Bąkiewicz.

Pod auspicjami pracowni zrealizowano także dwa projekty kulturalne: projekt „Waśkiewicz”, przeprowadzony przez Mirosławę Szott i Janusza Łastowieckiego we

Opowiadania Michała Kaziowa na tle tradycji literackiej; K.M. Rak, *Literacka legenda Michała Kaziowa*; A. Skibińska, *Obraz miasta w poezji lubuskiej*; M. Subczyńska, *Postać matki w twórczości Ireny Dowgielewicz i Anny Tokarskiej (próba typologii)*; M. Tomczyk, *Wspomnienia Sybiraków jako lubuskie świadectwo czasów wojny*; A. Zdulska, *Postać czarownicy w literaturze lubuskiej*.

współpracy z zielonogórskim oddziałem Związku Literatów Polskich (2011) oraz projekt „Mapa Głosów”, archiwum głosów lubuskich pisarzy – prowadzony przez Janusza Łastowieckiego od roku 2014. Zorganizowano również trzy konferencje – oprócz wspomnianej konferencji noworegionalnej były to: *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w świetle poetyki przestrzeni i antropologii* (2012) i *Wino w literaturze i kulturze* (2017). W roku 2014 powstała strona internetowa Pracowni (www.literatura-lubuska.pl), prowadzona przez Katarzynę Meller.

Ważny obszar działalności scharakteryzowanej jednostki wyznaczyła współpraca z instytucjami regionalnymi, ogólnopolskimi i zagranicznymi. Od roku 2011 działalność Zespołu rozwijała się w toku tej wielokierunkowej, obejmującej również obszary kulturowe, współpracy.

*

W swoich działaniach Pracownia Badań nad Literaturą Regionalną od początku wychodziła poza mury uczelni, angażując się w różnego rodzaju inicjatywy naukowe, popularnonaukowe i kulturalne, m.in. w organizację spotkań autorskich, konkursów literackich, sesji i seminariów. Od momentu zaistnienia podejmowała też współpracę z instytucjami naukowymi i kulturalnymi regionu, przede wszystkim z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną im. C. Norwida w Zielonej Górze, z Pracownią Badań nad Literaturą i Czasopiśmiennictwem Pogranicza, działającą w Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp., Polsko-Niemieckim Instytutem Badawczym Collegium Polonicum w Słubicach UAM/EUV, z Uniwersytetem Trzeciego Wieku w Zielonej Górze, ze Stowarzyszeniem Miłośników Zielonej Góry „Winnica” i Stowarzyszeniem Jeszcze Żywych Poetów w Zielonej Górze, a także z oddziałami zielonogórskim i gorzowskim Związku Literatów Polskich i czasopismami: „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, „Pegaz Lubuski”, „Pro Libris”.

Głównym partnerem Pracowni stała się wspomniana Wojewódzka i Miejska Biblioteka im. C. Norwida w Zielonej Górze. W ramach współpracy na łamach wydawanego przez bibliotekę czasopisma „Pro Libris” uruchomiony został cykl „Zbliżenia”, poświęcony literaturze regionalnej. Owocem wspólnych działań była również, zorganizowana w dniach 15-16 listopada 2011 r., przy współudziale Studenckiego Koła Naukowego Literaturoznawców, ogólnopolska konferencja interdyscyplinarna pod hasłem *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii*. Wzięli w niej udział prelegenci z Warszawy, Gdańska, Wrocławia, Gorzowa i Zielonej Góry. Po raz pierwszy tak szerokie grono badaczy zebrało się, by dyskutować o twórczości lubuskiej, była to też pierwsza w dziejach zielonogórskiej uczelni konferencja poświęcona tej twórczości. Obradom, w których wzięli udział także lokalni pisarze,

towarzyszyły jubileuszowe obchody 50-lecia istnienia zielonogórskiego oddziału Związku Literatów Polskich.

„Miejsce i tożsamość”, hasła przewodnie konferencji zostały omówione z wielu zróżnicowanych i nieraz odległych względem siebie, ale dopełniających się perspektyw. W centrum dyskusji znalazł się temat związków między literaturą i tożsamością utworzonego po wojnie regionu. O te relacje bezpośrednio pytali w swoich wystąpieniach Karol Maliszewski i Janusz Łastowiecki, w różnym stopniu dotyczyły jej także referaty, których tematyka krążyła wokół mitów założycielskich lokalnej wspólnoty (Kamila Gieba, Dorota Poślednia), narracji, nie tylko literackich, najstarszych mieszkańców lubuskiego pogranicza (Anna Zielińska), rozwoju lokalnego środowiska literackiego (Andrzej K. Waśkiewicz, Robert Rudiak). Ujęcia przekrojowe obejmowały problemy autoidentyfikacji pokolenia lubuskich autorów, należących do generacji tzw. Nowych Roczników (Aleksandra Krawczyk), przemiany relacji człowieka do ziemi w poezji lubuskiej (Agnieszka Nowicka), przeobrażenia motywu domu w liryce kobiecej (Mirosława Szott). Zajęto się też literacką (i językową) specyfiką miejsc lubuskich, takich jak Gorzów (Krystyna Kamińska), Głogów (Artur Telwikas) i Zielona Góra (Iwona Żuraszek, Maria Roszak), „tożsamościowymi periodykami miejsca” (Katarzyna Taborska), a także twórczością konkretnych lubuskich pisarzy: Czopika (Górniak), Gąsiorka (Gabriela Balcerzak), Koniusza (Małgorzata Mikołajczak), Łastowskiego (Leszek Jazownik), Markiewicza (Jakub Rawski), Papuszy (Marika Sobczak), Henryka Szyłkina (Tadeusz Bujnicki, Maria Jazownik, Katarzyna Węgorowska), Waśkiewicza (Anna Szóstak), Sautera (Małgorzata Lachowicz), Zygmunta Trziszki (Marta Ruszczyńska) oraz żyjącego przed wojną na obszarze dzisiejszego regionu Hansa Fallady (Wolfgang Brylla).

Pokłosiem konferencji stała się książka *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii*, która wyszła pod koniec 2012 roku jako druga pozycja serii „Historia Literatury Pogranicza”.

*

Intensywny rozwój badań regionalistycznych prowadzonych przez członków Pracowni nastąpił w roku 2012. Podjęta została wówczas międzyuczelniana współpraca między zielonogórską jednostką a badaczami literatury regionalnej reprezentującymi inne akademickie ośrodki krajowe i zagraniczne, takie jak: Akademia Pomorska w Słupsku, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet w Poczdamie, Uniwersytet w Tubingen, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Uniwersytet Wrocławski. Niezwykle ważne okazało się wsparcie metodologiczne Elżbiety

Rybackiej – z prowadzonych przez nią badań wyrósł międzyuczelniany projekt „Nowy regionalizm w badaniach literackich”.

W oparciu o koncepcję, opracowaną wspólnie z krakowską badaczką, w lutym 2012 roku Małgorzata Mikołajczak wraz z Magdaleną Marszałek, kierującą Instytutem Slawistyki Uniwersytetu w Poczdamie, złożyły wniosek grantowy do Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, ubiegając się o sfinansowanie konferencji pod hasłem „Nowy regionalizm w badaniach literackich: rekonesans i zarys perspektyw badawczych”. W opinii załączonej do wniosku Ryszard Nycz następująco rekomendował noworegionalne przedsięwzięcie:

Przedłożony projekt oceniam bardzo wysoko. Proponuje on, po pierwsze, reaktywację badań nad regionalizmem literackim, ważnym, o długich tradycjach (sięgających w Polsce połowy XIX w.), a zaniedbanym w ostatnich dziesięcioleciach nurtem badawczym. Po drugie, proponuje on reinterpretację tej klasycznej problematyki w kategoriach współczesnych studiów kulturowych i antropologii literatury (współczesna geografia literacka, geopoetyka, pamięć kulturowa, polityka miejsca i pamięci i in.), które – wiele na to wskazuje – doprowadzić powinny do głębokiego przewartościowania i rangi samej problematyki i jej znaczenia dla pojmowania literatury w ogóle w jej związkach z historyczną rzeczywistością. Po trzecie, realizacja projektu (nie tylko w części dotyczącej etnicznego i kulturowego pogranicza polsko-niemieckiego) zakłada ścisłą współpracę badaczy niemieckich i polskich, a zatem i konfrontację różnych wspólnotowych obrazów i polityk pamięci, co doprowadzić winno do o wiele pełniejszego, głębszego i wieloperspektywicznego oglądu i tej dziedziny badań w ogólności, i konkretnych „terytorialnych palimpsestów” pamięci w szczególności. Po czwarte, tego rodzaju studia komparatystyczno-kulturowe przynieść powinny nie tylko wzmocnienie statusu współczesnych studiów regionalnych jako subdyscypliny wiedzy o literaturze, ale i zmianę w dominujących dotąd formach uprawiania „narodowych” historii literatury (w których marginalizowane dotąd relacje między poetyką a geopolityką muszą znaleźć należne sobie miejsce i nowy język opisu).

Robocze programy badań mają być dyskutowane w ramach międzynarodowej konferencji, a końcowe ich wyniki (w tej fazie) opublikowane w formie książkowej publikacji. Osoby kierujące projektem i zarazem organizatorki konferencji ze strony polskiej dają gwarancję wysokich kompetencji, dbałości o merytoryczny poziom dociekań całego zespołu, jak też profesjonalnego znanstwa w najnowszych, nowatorskich nurtach badań rozwiniętych w rezultacie tzw. zwrotu topograficznego. Doktor hab. Małgorzata Mikołajczak jest znaną i cenioną specjalistką w zakresie badań nad regionalizmem literackim (zwłaszcza pogranicza polsko-niemieckiego), dr Elżbieta Rybicka zaś jedną z promoterek i najlepszych w polskiej humanistyce specjalistów w zakresie urban studies, geopoetyki oraz historyczno-kulturowych polityk miejsca i pamięci¹⁴.

Konferencja uzyskała finansowanie grantowe i odbyła się na Uniwersytecie Zielonogórskim 11-12 października 2012 r. Patronował jej Komitet Nauk o Literaturze PAN, którego członkiem została w roku 2011 Mikołajczak. Patronat nad konferencyjnym przedsięwzięciem objął również Urząd Miasta Zielona Góra.

14 R. Nycz, Opinia na temat projektu pt. *Nowy regionalizm? Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*, 6 lutego 2012 (archiwum Małgorzaty Mikołajczak).

W konferencji wzięło udział 22 prelegentów z Polski i Niemiec oraz około 120 słuchaczy, w tym pracowników placówek naukowo-dydaktycznych, studentów i osób związanych z szeroko pojętym środowiskiem literackim. Jej tematem przewodnim były teoretyczne zagadnienia związane z regionalizmem literackim. W wygłoszonych referatach analizowano sytuację zastaną w literaturoznawczych badaniach nad regionem, wskazywano nowe możliwości badawcze i ich praktyczną realizację w literaturoznawstwie dotyczącym poszczególnych regionów. Uczestnicy konferencji podjęli również próbę weryfikacji narodowego modelu historii literatury, wskazując na wielokulturowość poszczególnych regionów. Jej efektem było rozpoznanie stanu badań nad regionalizmem literackim, sformułowanie i usystematyzowanie nowych perspektyw badawczych, zarysowanie historycznego rozwoju regionalizmu i prezentacja metodologii badań regionalnych, a także określenie stanowisk badawczych, uwzględniających wewnętrzne zróżnicowanie kulturowe regionów.

Głównym celem inauguracyjnego spotkania była diagnoza historycznego i współczesnego stanu badań nad regionalizmem literackim oraz określenie możliwości eksploracji regionu w kontekście kulturowej reorientacji badań literaturoznawczych, głównie w perspektywie zwrotu topograficznego i geopoetyki, polityki miejsca i pamięci, teorii postzależnościowej, komparatystyki, antropologii literatury. Konferencja miała też służyć współpracy i transferowi wiedzy pomiędzy polskimi i niemieckimi ośrodkami naukowymi (w spotkaniu wzięli udział badacze z Uniwersytetu w Poczdamie i Uniwersytetu w Tubingen). Inauguracyjne spotkanie uświadomiło konieczność zredefiniowania podstawowego słownika (m.in. takich terminów, jak region, regionalizm, pogranicze, peryferie, lokalność) i otwarcia dyskusji nad przyszłością badań regionalnych, pokazało przy tym innowacyjny i krytyczny potencjał literatury regionów.

Pokłosiem konferencji stała się monografia wieloautorska, opublikowana w krakowskim wydawnictwie TAIWPN „Universitas”. Ukazanie się tej pozycji zainicjowało serię wydawniczą „Nowy regionalizm w badaniach literackich”, której komitet naukowy tworzyli Małgorzata Czermińska, Krzysztof Kłosiński, Magdalena Marszałek, Elżbieta Rybicka i Małgorzata Mikołajczak. Ta ostatnia w roku 2018 objęła funkcję redaktora naukowego serii.

W roku 2013 międzyuczelniany zespół badaczy wystąpił do Narodowego Centrum Nauki z projektem „Regionalizm w badaniach literackich – tradycja i nowe orientacje” i uzyskał finansowanie. Realizowane w latach 2013-2017 przedsięwzięcie okazało się niezwykle owocne. Jego głównym efektem stała się rekonfiguracja pola badań nad literaturą regionalną, obejmująca zmianę perspektyw, metod oraz narzędzi badawczych. Z procesem unowocześnienia łączyło się otwarcie nowych obszarów badawczych, takich jak bioregionalizm, regiopoetyka i komparatystyka regionalna, możliwa dzięki stworzeniu międzyśrodowiskowego wielogłosu, zorientowana na badania

porównawcze tekstów literackich pochodzących z odmiennych kultur regionalnych w Polsce. Podjęte zostały również inter- i transdyscyplinarne badania regionalistyczne. Wymiernym rezultatem noworegionalnych działań stały się publikacje, wśród nich liczne monografie zbiorowe i autorskie, oraz serie wydawnicze. Jednym z cennych owoców projektu stała się badawcza współpraca, która objęła rodzime ośrodki oraz kilka uczelni w Niemczech i jedną na Litwie; dzięki niej została nawiązana sieć relacji i szereg indywidualnych kontaktów, na bazie których powstają dziś nowe projekty. Okazało się przy tym, że nowatorskie badania regionalistyczne są atrakcyjne dla młodych badaczy, dopiero szukających swojej naukowej ścieżki, i dla literaturoznawców, którzy wcześniej nie zajmowali się regionalizmem. Szczegółowy opis projektu i jego efektów zawarty został w monografii pt. *Ramiona Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce* (2021)¹⁵.

*

W roku 2015 grant z Narodowego Centrum Nauki na badania regionalistyczne otrzymała członkini Pracowni, Kamila Gieba. Jej projekt, zatytułowany *Lubuska literatura osadnicza jako narracja założycielska regionu*, obejmował dwuletnie badania nad literaturą dotyczącą powojennych migracji na tzw. Ziemię Odzyskane. W centrum refleksji beneficjentki grantu znalazły się narracje migracyjne, które miały legitymizować istnienie regionu. Badania objęły cztery bloki tematyczne: literatura osadnicza tzw. Ziemi Odzyskanych – teoria i genologia (1); rola tradycji literackiej w reprezentacji powojennych migracji (2); cechy dystynktywne literatury założycielskiej Ziemi Lubuskiej (3); literatura małych ojczyzn i powieść neo-post-osiedleńcza/postosadnicza wobec migracji (4). Wyniki końcowe zostały przedstawione w monografii pt. *Lubuska literatura osadnicza jako narracja założycielska regionu*, opublikowanej w serii „Nowy regionalizm w badaniach literackich” w wydawnictwie TAIWPN „Universitas” w Krakowie w 2017 roku.

Podstawowym materiałem badawczym w projekcie była proza dotycząca Ziemi Lubuskiej: powieści i opowiadania takich autorów, jak Natalia Bukowiecka-Kruszona, Irena Dowgielewicz, Zdzisław Morawski, Janusz Olczak, Eugeniusz Paukszta, Alfred Siatecki, Zygmunt Trziszka. Jako uzupełnienie posłużyły również narracje odnoszące się do innych regionów włączonych po wojnie w obręb polskich granic państwowych – utwory m.in. Haliny Auderskiej, Jana Brzozy, Józefa Hena, Igora Newerlego, Henryka Panasa, Jerzego Pytlakowskiego, Stanisława Srokowskiego czy Wojciecha Żukrowskiego. Na ostatnim etapie prac badawczych przeanalizowane zostały wybrane

¹⁵ M. Mikołajczak, *Nowy regionalizm w badaniach literackich: projekt i realizacja*, [w:] *Ramiona Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce*, Kraków 2021, s. 167-181.

utwory współczesnych autorów lubuskich, powracające do doświadczania powojennej dyslokacji: książki Krzysztofa Fedorowicza, Marii Sidorskiej-Rydzkowskiej oraz Edwarda Derylaka. Kamila Gieba opracowała definicję literatury osadniczej oraz koncepcję protezy tożsamościowej, czyli teoretycznego narzędzia operacyjnego, za pomocą którego można określić literackie mechanizmy (re)konstruowania regionalnej tożsamości. Zinterpretowała także prozę lubuską w kontekście narracji założycielskiej, jaka miała wyznaczyć wzory kulturowego osvajania regionu, który po II wojnie światowej nie został zrekonstruowany, czyli odtworzony w granicach historycznych, ale skonstruowany na nowo, z fragmentów innych regionów: Brandenburgii, Pomorza Zachodniego, Wielkopolski, Dolnego Śląska i Łużyc. Określiła ponadto schematy fabularne charakterystyczne dla lubuskiej prozy osadniczej z zastosowaniem siatek pojęciowych odnoszących się do kategorii spacjalnych (mapa zatarta, niekontrolowana, nierozpoznana, (re)konstruowana), do przestrzennie zdeterminowanej opozycji swój-obcy (topografia obcego) oraz do postaci literackich traktowanych jako podmioty geograficzne (*homo ductor*, *homo viator*, *homo exul*, *homo domesticus*). Wskazała na sposoby tematyzacji przestrzeni regionalnej w warstwie topograficznej i toponimicznej. W opisie najnowszej literatury lubuskiej posłużyła się koncepcją muzealizacji pamięci: wybiórczego upamiętniania wielokulturowej przeszłości regionu.

Następne lata przyniosły kolejne publikacje autorstwa Kamili Gieby, poświęcone m.in. tradycji winiarskiej regionu, transgraniczności i atopii w prozie Zygmunta Trziszki, muzealizacji pamięci w lubuskiej prozie¹⁶.

W roku 2017 dr Kamila Gieba przejęła prowadzenie Pracowni Badań nad Literaturą Lubuską. Jako jej kierowniczka opracowała plan działań regionalistycznych na lata 2017-2018 i określiła główne cele Pracowni: prowadzenie badań podstawowych w zakresie literatury regionalnej, ze szczególnym uwzględnieniem literatury Ziemi Lubuskiej i lubuskiego życia literackiego; prowadzenie badań regionalnych w ramach projektów grantowych; refleksja badawcza nad teorią badań literatury regionalnej (m.in. regionalizm, nowy regionalizm, geopoetyka, urban studies, memory studies, zwrot przestrzenny w literaturoznawstwie); praca krytycznoliteracka, opracowywanie recenzji regionalnych wydawnictw; edukacja regionalna (seminaria licencjackie,

16 Por. *Tradycje winiarskie w literaturze lubuskiej w kontekście regionalnej polityki miejsca*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2018, nr 13; *Transgraniczność i atopia w prozie Zygmunta Trziszki*, (*Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych 2016); *Współczesna proza Ziemi Lubuskiej – regionalne małe ojczyzny i muzealizacja pamięci*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2018, nr 4, s. 509-521; *(Nie)pamięć wielokulturowości w literaturze o przesiedleniach na Ziemi Zachodnie*, „Porównania” 2018, nr 2; *Elements of the mythology of the Regained Territories in the works of Halina Auderska and Zygmunt Trziszka*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2021, nr 15; *A Post-German City as a Palimpsest in Contemporary Prose of the Lubuskie Land*, „The Polish Review” 2022, no. 62 (2).

magisterskie i doktoranckie z zakresu literatury regionalnej); prace wydawnicze: redakcja naukowa serii wydawniczej „Historia Literatury Pogranicza”, podejmowanie działań promujących serię; upowszechnianie badań nad literaturą lubuską m.in. przez publikację wyników badań w monografiach i czasopismach o zasięgu krajowym, czynny udział w ogólnopolskich i międzynarodowych konferencjach naukowych, prowadzenie strony internetowej i promocję na portalach społecznościowych; współpraca z innymi ośrodkami naukowymi podejmującymi badania regionalne, konsolidacja środowiska naukowego zajmującego się literaturą i kulturą regionów.

Jej plany objęły również uruchomienie literaturoznawczego czasopisma naukowego, podejmującego tematykę regionalną, które ukazywałoby się w wersji elektronicznej (w formule *open access*); cyfryzację zasobów Pracowni i utworzenie profesjonalnej strony internetowej oraz opracowanie internetowej encyklopedii pisarzy i poetów Ziemi Lubuskiej. Kamila Gieba zamierzała też kontynuować współpracę międzyuczelnianą, w pierwszym rzędzie z ośrodkami usytuowanymi na Ziemi Lubuskiej: z Polsko-Niemieckim Instytutem Badawczym w Collegium Polonicum w Ślubicach oraz z Pracownią Badań nad Literaturą i Czasopiśmiennictwem Pogranicza działającą w Akademickim Centrum Badań Euroregionalnych w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp. Zakładała, że konsolidacja środowiska naukowego, w którego centrum badawczym znajduje się właśnie literatura lubuska, umożliwi poszerzenie pola badań o literaturę niemiecką poświęconą Brandenburgii, gdyż ta kwestia stanowi lukę w działalności badawczej Pracowni.

Zaplanowane działania nie doszły do skutku, głównie ze względu na reorganizację struktury Instytutu Filologii Polskiej, w wyniku której w roku 2019 zlikwidowano mniejsze jednostki działające dotąd w Instytucie. Symbolicznym domknięciem działalności Pracowni Badań nad Literaturą stała się wspomniana monografia Mikołajczak pod tytułem *Ramiona Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce*, która wyszła w roku 2021. Efekty podjętych badań zostały także omówione w dwóch wywiadach, które ukazały się już wcześniej na łamach czasopisma „Pro Libris”: *Regionalizm jako humanistyczna awangarda. Z prof. Małgorzatą Mikołajczak, kierowniczką Pracowni Badań nad Literaturą Regionalną o regionalistycznej antologii, nowym regionalizmie i literaturze lubuskiej rozmawia Mirosława Szott*¹⁷ i *Ziemia Lubuska pod lupą literaturoznawców. O Pracowni Badań nad Literaturą Regionalną IFP UZ z jej kierowniczką dr Kamilą Giebą rozmawia Dariusz Świdkiewicz*¹⁸.

Zamknięcie Pracowni nie jest równoznaczne z zaprzestaniem studiów regionalistycznych. Badacze związani z Pracownią kontynuują prace nad literaturą lubuską

17 „Pro Libris” 2016, nr 1-4.

18 „Pro Libris” 2019, nr 1-2.

i angażują się w dotyczące jej inicjatywy naukowe, popularnonaukowe i kulturalne: moderują spotkania autorskie z twórcami literatury lubuskiej, uczestniczą w audycjach radiowych poświęconych tej literaturze, zasiadają w jury konkursów literackich i podejmują różne inne inicjatywy regionalistyczne, jedną z nich jest dział „Regionalia” poświęcony literaturze i kulturze lubuskiej w czasopiśmie „Filologia Polska. Studia i Materiały” wydawanym przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego, który prowadzi Mirosława Szott.

*

Pracownia istniała dziewięć lat. Jej krótka, ale niezwykle intensywna działalność zaowocowała licznymi przedsięwzięciami naukowymi i szeregiem projektów o charakterze popularnonaukowym i kulturalnym i przyczyniła się do promowania nie tylko literatury lubuskiej, ale też Uniwersytetu Zielonogórskiego. Jeden z recenzentów wniosku grantowego Kamili Gieby, wysoko oceniając możliwość wykonania projektu właśnie na tej uczelni, stwierdził, że „Uniwersytet Zielonogórski jest jednym z centrów polskich badań regionalistycznych w zakresie literaturoznawstwa”¹⁹. Patrząc z perspektywy, trzeba również stwierdzić, że poprzez aktywność na różnych, nie tylko naukowych, polach Pracownia aktywnie współtworzyła kulturę na Ziemi Lubuskiej, rozpowszechniając wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu i wspierając jego rozwój. To w dużej mierze dzięki pracy Zespołu dorobek literacki województwa lubuskiego stał się rozpoznawalny w kraju i wszedł do obiegu ogólnopolskiego, wzrosło też jego znaczenie jako składowej dziedzictwa narodowego.

Zielonogórska Pracownia, pozostając jednostką o charakterze lokalnym, stanowiła część ogólnopolskiej sieci badawczej, która łączyła ośrodki uniwersyteckie zajmujące się literaturą regionalną. Mimo że prowadzone w niej badania koncentrowały się na twórczości lubuskiej, to umiejscowienie tej twórczości w kontekście współczesnych teorii i metod badawczych oraz współpraca z innymi uczelniami w Polsce i za granicą sprawiła, że zakres działalności jednostki zdecydowanie wykroczył poza region, a osiągnięcia Pracowni znacząco wzbogaciły dorobek polskiej humanistyki.

19 Opinia zawarta w ocenie wniosku grantowego „Literatura lubuska jako narracja założycielska regionu” (DEC – 2015/17/N/HS2/03214), archiwum domowe Kamili Gieby.